

ДУХ, ИСКУСТВА И ВРЕДНОСТИ СРПСКЕ КУЛТУРЕ XVIII И XIX ВЕКА

Петар Пијановић, *Српска култура у XVIII и XIX веку*, Матица српска, Нови Сад, 2020

Нова књига ерудите и цењеног истраживача српске културе, проф. др Петра Пијановића (Небрижевац код Имотског, 1949), објављена у издању Матице српске и насловљена *Српска култура у XVIII и XIX веку*, након петогодишњег рада на истоименом пројекту, представља са великим успехом довршен, а досад недостајући део у ауторовом вишегодишњем преданом раду на вишетомној целини о културној историји Срба. За ову књигу, на овогодишњем Сајму књига у Новом Саду, који је, у пандемијским условима, одржан у виртуелној форми, Матица српска као издавач, а Петар Пијановић као аутор, награђени су Наградом за издавачки подухват године, чиме је, са највишег места, потврђен њен значај и положај који је, одмах по свом појављивању, с правом заузела. Након књига *Српски културни круи 1900–1918*. (Институт за књижевност и уметност, Београд, 2012), *Српска култура 1900–1950*. (Службени гласник, Београд, 2014) и *Анђели и райници. Сивара српска култура* (Завод за уџбенике, Београд, 2018), које тематски представљају стару српску културу, од њених почетака до првих деценија XVIII века, односно прву половину турбулентног XX столећа, Пијановић је свом истраживачком опусу придодао и студију о нашем народу и друштву XVIII и XIX века, формирајући још један, истовремено и лексикон и уџбеник српске културе, заснован на највишим научним стандардима, а намењен свима који се, професионално или аматерски, баве и занимају прошлошћу нашег народа.

Темељно и прегледно, систематски и уз уланчавање понављањем најкрупнијих мисли и закључака, кроз пет одвојених тематских целина ове књиге, њен аутор води нас за руку кроз простор и време, минула доба и њихове протагонисте. Поносан на најистакнутије представнике нашег народа и културе, откривајући значај и у досад занемареним аспектима њиховог деловања, Пијановић пише једну опширну културну и народну историју, у којој има места и за брајсоновски интересантну историју приватног живота, из које сазнајемо не само чињенице и бројке него и срж народног постојања и опстајања на размеђи векова и граници супротстављених империја. Редом кроз поглавља овог дела, идемо кроз друштвену историју из средњег у нови век, истражујући културу у времену. Сагледавамо XVIII и XIX век и кроз културне мапе, и кроз историју свакидашњег живота, обраћајући пажњу подједнако и на јавно и на приватно. Видове културе Пијановић нам дочарава кроз елаборације о језицима и писмима, књижевности и позоришту, музичкој

и ликовној култури, архитектури и градитељству, те тада новим жанровима и медијима. Кроз културу јавне речи, обнављамо градиво о листовима и часописима, односно књигама и читаоцима, да би, преко детаљног хронолошког прегледа развоја образовања и науке, дошли и до црквености и духовног живота, односно до нових мислилаца и раних мерилаца наше филозофске и естетичке мисли. Упознавши се са свим наведеним, успостављамо обрасце културе и походимо културне установе, да би сва представљена знања о две велике епохе, о њиховој култури и стиловима могли да разумемо, видевши их постављене једне уз друге, те одгонетнувши значај како културе у историји, тако и историје у култури. Подробно претраживши сву релевантну грађу и доступне изворе – само у Одабраној литератури има 177 поменутих дела – аутор ове књиге нас, примереним приступом, а читљивим стилем, води кроз галерију догађаја и ликова – поименце се у књизи помињу чак 884 различите личности – који нам, сведочивши о прошлости, остављају јасне и путоказе старих времена, али и линкове за нова истраживања.

Иако пише о превратничком добу, односно о периоду од краја XVII, те целом XVIII и XIX столећу, који су Србима донели „пуно невоља и историје, али на крају и државу”, на трагу Ота Пирха, Петар Пијановић доприноси разбијању стереотипа о Србима као о народу који не може без буна, епике и гусала. Пишући о нашим сеобама и лутањима, о подунавској вертикали и културној топографији на вертикали север–југ, од панонских простора Средње Европе па све до Јадрана, аутор дочарава духовне основе за стварање велике културе, те објашњава како су Срби „многа више и дуже били поданици, а тек по нужди бунтовни народ”, те да су, кроз неколико векова и све до Српске револуције, „судбину знатно чешће трпели, него што су на њу могли да утичу и да је побуном мењају”. Тек у деветнаестом веку, „да би стигли развијени свет, Срби су кроз то столеће морали да корачају брже од историје”.

Такође, сликовито приказавши Србе са једном ногом на Истоку, у Османском царству, а другом на Западу и у царству Хабзбурга, Пијановић представља нашу идентитетску и културну неравнотежу, због које се „код још увек национално свесних Срба у Средњој Европи барок и просветитељство јављају током XVIII века, а предромантизам и романтизам, уз реализам који се јавља касније, трају кроз цело XIX столеће”. Уважавајући „различита цивилизацијска зрачења”, Пијановић убедљиво доказује да је наизглед судбинско питање о томе да ли Срби припадају Истоку или Западу једна вештачка дилема, јер опстајући дуже од једног миленијума на обе стране, „својом државном кућом подигнутом на цивилизацијским раскршћима Европе, Срби су међа и спојница оба та света”.

Пишући о историји приватног и јавног живота Срба, кроз описе станавања, одевања, украшавања, прослава и сахрана, аутор описује српске

појединке, појединце и породице на свим поднебљима која смо онда насељавали, истичући и одлично одабраним примерима јасно показујући све најбоље и најгоре у оновременом нашем друштву. Од крупних тема и описа планског и вишевековног заметања нашег, а наметања туђег идентитета, преко значаја цркве за духовни живот, Пијановић долази и до кафане, смештајући у свој рад и нашу културу, нама тако блиску руску пословицу: „Црква је близу, али је друм залеђен. Кафана је далеко, али ћемо ићи опрезно”. Као треће место у животу српског човека – прво је породица, друго њива, односно служба – кафана је на најбољи начин дочарана као особит социокултурни феномен, незванична школа мишљења, „безмало народни универзитет без учења, школа и испита”.

Ипак, повлашћени статус у историји српске културе има наша књижевност, као „много мање историја догађаја и појава, а знатно више повест и истина стваралачког духа једне епохе”. Упознајемо се са књижевним ствараоцима на извору, у усменој књижевности као виду културе, али и у расејању, кроз културно-књижевне енклаве на рубним просторима српске културе. Развојни лук наше нове књижевности и „ружу поетичких и језичких ветрова на раскршћу епоха”, Пијановић у овом делу надсвођује и смешта над столећима које описује, истичући темеље и границе наше нове књижевности, као и њене зачетке у бароку, класицизму и предромантизму, односно зрело доба у романтизму и реализму, те најаву симболизма, на прагу модерне. Пописани и описани, реконтекстуализовани и реактуелизовани аутори и њихова дела, представљају једну књигу у књизи и, свакако, вредну историју српске књижевности, те остају у овом делу централна тема и трајан допринос, који студенткиње и студенти српске књижевности могу да користе као уџбеник препун како релевантних података, тако и вредних закључака и смерница за даља истраживања наше књижевне историје.

Попут књижевности, и поглавља о осталим уметностима чине заокружене целине које доносе детаљно објашњене еволутивне путеве, вредности и домете српске културе. Придодајући им и целине о образовању и науци, са историјским прегледом постанка и развоја крoвних академских институција у нашем народу, од пречанских латинских школа и гимназија, Текелијанума и Матице српске, до установа у васкрслој српској држави, попут Велике школе, Лицеја, Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије, довршена је инвентура једне блиставе прошлости. По габаритима властитих постигнућа и по делокругу личних надлежности, српском културом кормиларили су у та доба великани чије личности имају значај једнак поменутиим институцијама. Од црквених властодржаца, преко Захарије Орфелина, Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, Петра II Петровића Његоша, Проте Матеје Ненадовића, Димитрија Давидовића, Димитрија Исаиловића, Владимира и Слободана Јовановића, Уроша Предића, Паје

Јовановића, Симе Лозанића, Владана Ђорђевића, Чедомиља Мијатовића, Милована Миловановића, Јована Скерлића, Јована Цвијића до многих других, аутор ове књиге кроз појединачне доприносе српској култури прича причу о једном народу који је, у одређеном одсечку времена, имао привилегију да буде почаствован великанима светских формата, који би свакој култури били и остали упоришне тачке и највећи понос.

Од физичког преласка виталнијег дела српског народа у Средњу Европу, посвемашно другачију од деспотске и оријенталне културе наметнуте споља под Турцима, кроз вешто вођену причу, приказан је дуг пут до српског предпорода, подстакнутог деловањем младих Срба школованих на Западу. Од парадокса да је наш народ и културу у Европу на велика врата увео, говори управо деловање рашчињеног монаха Доситеја, неписменог Карађорђа, полуписменог Милоша и самоуког Вука, који су, како је то запазио Арнолд Тојнби, истовремено и увели западну цивилизацију у балкански свет и градили модерну српску државу, дошли смо до тога да се и наша држава тада градила по најмодернијим светским обрасцима, те да је због тога као пример и водиља служила не само околним поробљеним словенским народима него и развијенијим државама света. Импулси који су стизали из Кијевске духовне академије у Карловачку митрополију, помоћ богатих Срба Тршћана, академски кружоци у Бечу и Пешти, национална свест сачувана кроз сеобе и ратове, а изграђена из косовског завета, били су темељ култури која је, етапно развијана, у последњој четвртини деветнаестог века дала своја највећа дела и великане. Наше Паризлије и немачкари, потпомогнути изграђеним образовним системом и успостављеним културним образцем, у самосталној српској држави омогућили су нашу, иако окаснелу, ипак дочекану и жељену културну ренесансу, омогућивши нам да „мање опонашањем, а више изворним постигнућима”, кренемо у сусрет модерној култури и надокнадимо заостајање за Европом које није било проузрочено нашим унутрашњим него спољашњим и са више страна наметаним факторима. Успевајући да се, с муком и упркос свему, изборе за самосталност у свом раду и деловању, српски ствараоци са разних наших простора завештали су нам оставштину за понос, коју у свом раду детектује и анализира Петар Пијановић, с правом понекад бивајући искрено и нескривено срећан што припада потомцима оваквих духовних горостаса.

Књига *Српска култура у XVIII и XIX веку* донела нам је, својим садржајем и елаборацијом, синтезу кроз једну призматичну, садржајем шарену, а блештаву, слику духа, искустава и вредности, различитих постигнућа и стилова, који и чине срж српске културе у XVIII и XIX веку. Превредновавши и у нови контекст ставивши читаве низове чињеница, њен аутор објаснио је уверљиво и убедљиво како смо примали „ново цивилизацијско искуство не потискујући у себи старовременске

вредности”. Периодизацијски и проблематски обухвативши нашу културу у континуитету од најранијих трагова, до средине минулог века, Петар Пијановић је овом својом књигом, са великим успехом, завршио грандиозан посао и, у четири тома и на преко две хиљаде страница текста, објединио и сачувао за будућност детаљно елаборирана свеочанства о нашем постанку и опстанку кроз вихоре векова на раскрсници путева.

Др Срђан В. ОРСИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
srdjanorsic@gmail.com

ЛИЦА ЛИРИКЕ

Андрија Радуловић, *Генерал и ласџа*, Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица, 2021

У разгранатом лирском опусу који Андрија Радуловић (1970) предано изграђује још од половине последње деценије прошлог века није необично да се једно за другим, или покаткад једно са другим, у истој песми, сусрећу и ступају у дијалог различита лица лирике, говорећи различитим гласовима, у различитим регистрима и остварујући при томе различите ефекте. С једне стране, указује нам се позиција чистог, у себе загледаног певања, које жели да каже своју реч о речи самој, о песми и поезији (које би тада требало да разумемо као исписане великим почетним словима – Песма и Поезија). С друге стране, песникова реч, излазећи из основне аутореференцијалне равни, открива разлоге за своје постојање у сталној напетости између идеала (Песме и Поезије) и доживљаја стварности који је пресудно обојен трагичним бојама. Када конкретизује свој одговор на ово стање трајног, за човеков положај у свету карактеристичног несклада, Радуловићева поезија се не држи само једне могућности него настоји да опроба више њих, рачунајући, највероватније, да би опредељење за само један одговор сузио и тиме нетачно приказао оно што може да учини Песма.

Ову општу и можда превише апстрактно постављену оцену покушаћу да оправдам указујући на поједине песме из Радуловићеве нове књиге *Генерал и ласџа* (2021). Песма која отвара ову брижљиво компоновану збирку носи наслов „Рекао си птица”, и у њој наилазимо, на самом почетку (дакле, на једном изузетно повлашћеном месту), метафору жар-птице из чијих крила (рањених?) настаје поезија: